Мр МИРА РАДОЈЕВИЋ

ИЗБЕГЛИЧКА ВЛАДА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВНА ИДЕЈА

Када је у Лондону, у јесен 1942, избегличка влада Краљевине Југославије – у то време под председништвом проф. Слободана Јовановића, на више својих седница, одржаваних од краја септембра до средине новембра, расправљала о проблемима и циљевима спољне политике Југославије, Милош Трифуновић је подсетио да је та држава настала 1. децембра 1918, „после многих разговора и конференција између Срба, Хрвата и Словенаца". Нападнута први пут, „срушила (се) за један дан 6. априла увече, готово није било државе". Не знајући шта ће се доцније десити са Југославијом, а познавајући тежину југословенског проблема и разноврсних околности око њега, приметио је: „Нисмо нас десетак министара тако моћни чиниоци који ће одлучивати судбину њену и зато не знам зашто оволико свађе".[1]

И поред разложности наведене примедбе, поставља се питање колико је тих „десетак министара" могло да држави коју су представљали учини добра или зла, тим више што другог легалног и признатог представничког органа није било.[2] Владу су углавном чинили шефови политичких снага Срба, Хрвата и Словенаца, а својим је саставом, како је на једној од седница Министарског савета рекао Момчило Нинчић, тадашњи министар спољних послова, „требало да манифестује јединство осећаја наших народа у одбрани њихове независности и њихове слободе. То је имала да буде једна народна влада од великог ауторитета".[3] Рад владе – оно што је од њега остало забележено и сачувано, показује, међутим, да она то није била.

Када је у априлу 1941. напустила земљу, избегличка влада Краљевине Југославије имала је циљ да у сарадњи са савезницима и уз подршку светске демократске јавности заступа интересе југословенске државе и у том оквиру интересе српског, хрватског и словеначког народа. Први

[1] Говор одржан на седници Министарског савета 23. октобра 1942, *Записници седница Министарског савета Краљевине Југославије*, књ. III, док. 354, 70–86 (у даљем тексту – *Записници...*; похрањено у Институту за савремену историју, у Београду). Објављено у: *Југославенске владе у избјеглиштву 1941–1943*, I, документи, приредио Богдан Кризман, Београд–Загреб 1981, док. 224, стр. 438–451 (у даљем тексту – *Грађа...*)

[2] Предлог о оснивању Државног одбора у који би ушли „виђенији" избегли политичари, дат у Јерусалиму у мају 1941, није усвојен. *Грађа...*, док. 29, стр. 142–143.

[3] Говор одржан на седници Министарског савета 6. XI 1942, *Записници...*, књ. IV, док. 355, стр. 1–13; *Грађа...*, 456–467.

прокламовани документи и учињени потези показивали су њену намеру да буде представник и бранилац државног суверенитета, као и уставног и међународноправног континуитета, што је, уосталом, била и њена уставна обавеза. Немачкој и њеним савезницима оспорила је право на окупацију и деобу југословенске територије, одричући тиме и важност свих учињених промена.[4] При томе је тражила и добила подршку својих савезника. М. Нинчић је већ 20. априла наложио југословенским посланицима у Лондону и Вашингтону да од британске, односно америчке владе затраже изјаве о гаранцији независности и територијалног интегритета Југославије.[5] Само три дана касније, Иван Суботић, посланик у Лондону, јавио је влади да ће Антони Идн, министар спољних послова Велике Британије, истог дана у Парламенту дати изјаву о залагању своје земље за потпуно успостављање независности југословенске државе и признање југословенске владе за легално представничко тело „целе Југославије".[6] Као и у питању других до тада окупираних савезничких земаља, на пример Чехословачке, Британци су одбили да гарантују и територијални интегритет. Такав је био и став САД.[7] На другој страни, југословенска избегличка влада је прихватила или потписала већину савезничких декларација – Атлантску повељу, Декларацију о савезничкој солидарности и заједничкој борби против Немачке и њених савезника, Вашингтонску декларацију Уједињених нација, декларацију о кажњавању ратних злочина... Њени су представници били и чланови међусавезничких организација и бироа, попут оног за обнову окупираних земаља. Поменутим, а и другим декларисањима, наступала је као легитимни представник Југославије и као таква била призната.

По изласку из земље, влада Краљевине Југославије имала је велики морално-политички ауторитет, стечен 27-мартовским збивањима, због којег је – мада га је априлски пораз донекле умањио, у Лондону дочекана са приметном пажњом. У разговору са генералом Душаном Симовићем, председником владе, и М. Нинчићем, обављеним 26. јуна 1941, председник енглеске владе Винстон Черчил изјавио је да зна како су Југословени учинили све што су могли, „па чак и више".[8] Годину дана касније, 24. јуна 1942, приликом посете краља Петра II Америци, а у присуству председника Рузвелта, исти енглески председник рекао је истом југословенском министру спољних послова: „Ви почињете замарати своје пријатеље."[9] Упозорење је дато као отворено признање британске стране да је

[4] Видети, на пример, изјаву владе објављену у Јерусалиму 4. V 1941, *Грађа*..., док. 15, стр. 116–118.

[5] *Исто*, док. 5, стр. 100.

[6] *Исто*, док. 7, стр. 104.

[7] Изјава М. Нинчића на седници Министарског савета 24. IX 1942, *исто*, док. 213, стр. 403; Говор М. Нинчића на седници Министарског савета 6. XI 1942, *исто*, док. 231, стр. 462–463, 465.

[8] *Исто*, док. 39, стр. 156.

[9] *Исто*, 64; Милан Грол, *Лондонски дневник 1941–1945*, Београд 1990, 155.

са југословенском избегличком владом тешко радити. За А. Идна то су били „бедни политички сплеткароши", којима су Енглези, „на несрећу допустили да клисну са пленом".[10] Мишљење Џорџа Вилијама Рендела, британског посланика при југословенској влади, било је изречено бираним речима, али са не мање тешким закључком. „Прилике у вашој емиграцији су страшне", казао је Владимиру Милановићу, југословенском чиновнику. „Општа је импресија да се нико више не свађа него ви... код енглеских фактора нико од савезника не ужива тако рђаву репутацију као ви. Само свађе и раздори. Вас бије глас да нико ни с ким није. Министри сваки на своју страну. Међу собом често не говоре, не виђају се и рђаво мисле један о другом."[11]

Мишљење британског дипломате, Југословенима иначе наклоњеног, било је верна слика југословенске избегличке владе. У емиграцију је стигла као нехомогено тело, подељено и политички и национално. Старе расправе, посебно српско-хрватске, ранији сукоби, поделе, па и навике и методи политичке борбе, као укорењена мишљења, у избеглиштву су још више појачани. На погоршање прилика битно су утицала два нова проблема: априлска катастрофа и страдање Срба на просторима Независне Државе Хрватске (НДХ). Узроке војног слома Срби су тражили у издаји Хрвата, а Хрвати у двадесетогодишњој „хегемонији" Срба. На другој страни, усташки покољи, за које је Милан Грол, шеф Демократске странке и један од министара, рекао да су били „страхотни по броју, свирепи по начину",[12] ставили су југословенску државну идеју пред најтеже искушење, доводећи чак у сумњу етичност сваке помисли о некаквом заједничком животу Срба и Хрвата. „У историји Срба није било теже ствари од ове", написао је исти српски политичар.[13] Да ли је после покоља опстанак Југославије као државе Срба и Хрвата могућан, питали су се и Срби и Југословени и страни дипломати. „Ја сам мишљења да Југославија не може поново да постоји", казао је Ц. В. Рендел у наведеном разговору Вл. Милановићу. „Видите шта су Хрвати починили са Србима... Зар могу Срби икад заборавити 600 хиљада побијених од Хрвата, и ако Павелићевих."[14] У истом смислу разговарао је и са проф. Сл. Јовановићем, по чијем су сведочењу страдања Срба у НДХ на енглеску владу учинила „много тежи утисак него што би се по писању енглеске штампе могло мислити".[15]

[10] Цитирано према: Коста Ст. Павловић, *Југословенско-британски односи 1939–1945, Симовићев пад према британским изворима,* „Гласник Српског историјско-културног друштва 'Његош'", св. 40, VI 1978, 50.

[11] Забелешка Вл. Милановића о разговору са Ц. В. Ренделом, вођеним 6. XI 1942, *Грађа...*, док. 230, стр. 455–456.

[12] М. Грол, *н. д.,* 744.

[13] *Исто*, 35.

[14] Као нап. 11.

[15] Сл. Јовановић, *Записи о проблемима и људима, 1941–1944, Из историје и књижевности,* II, „Сабрана дела Слободана Јовановића", 12, Београд 1991, 629.

Дубина подела у влади уочљива је на више нивоа: као сукоб војника и цивила, српско-хрватски национални, политички и државни спор, унутарсрпска разилажења... Изнад свега и над свиме доминирале су противречности у питањима стварности окупиране и распарчане Југославије и уједно с тим њене будућности.

Најбројнији у влади, а са кредитом који су им дали 27. март, покрет отпора у земљи и српска страдања, Срби су привидно имали најбоље позиције. Још једном су, међутим, испољили политичко несагласје. Страначка подела одговарала је углавном и разликама у мишљењима о судбини југословенске државе и ставу према Хрватима у емиграцији и у земљи. Тежину неслагања показивала је деоба српских министара на „Велико-Србе" и „Југословене". Две најјаче српске странке – Радикална и Демократска, као да су поновиле ситуацију из времена Првог светског рата. И једна и друга тежиле су превасходно обезбеђењу животних интереса свог народа, разилазећи се у дилеми шта је реални интерес Срба и како га осигурати – омеђивањем српске јединице или истрајним залагањем за Југославију.

Радикали, које су у влади и емиграцији представљали М. Нинчић и М. Трифуновић, нису се одрицали Југославије, али су веровали да то није и опредељење Хрвата, због чега на заједничкој држави не треба да инсистирају ни Срби. „Што да се ја залажем за Југославију (за заједницу), ако је они неће...?", питао је М. Нинчић демократу Божидара Влајића.[16] У току седница о спољној политици Краљевине Југославије, које су биле одраз и многих унутрашњих проблема, М. Трифуновић је хрватске министре оптужио да су већ по доласку у емиграцију, како у Велику Британију тако и у САД, отпочели пропаганду великохрватске државне идеје и националне политике, вероватно зато да би придобили „било званичне кругове енглеске и америчке, било јавно мишљење ових земаља или обоје уједно". Из тог круга није изузео ни хрватског бана Ивана Шубашића, који се једини од свих Хрвата служио југословенском фразеологијом. У његовом говору, одржаном у Питсбургу, рекао је да је осетио непрестано помињање историјске хрватске идеје и то у „најчистијој форми". У свом дугом излагању, са исцрпним осврtом на историју српско-хрватских односа, Хрватима је оспоравао право на тековине добијене споразумом Цветковић–Мачек из августа 1939. године. Излажући своје ставове са приметном отвореношћу и не скривајући лично и национално огорчење, Хрвате је подсећао да никада нису званично признали ни 1. децембар 1918. ни Устав из 1921. године, „јер га нису изгласали прави представници хрватског народа". Приликом склапања Споразума признали су, међутим, за српске представнике „и Драгишу Цветковића и њему равне и Павла Карађорђевића". „А видели сте то пуномоћје српског народа на дан 27 марта", рекао је и додао: „Ама, господо, ви сте купили једну ствар од

[16] М. Грол, *н. д.*, 127.

човека који нема право да је прода, па да је био и сам краљ Александар – ви сте купили, простим језиком говорећи, крадену ствар, мислећи, верујући, да је купујете што је много добра а јефтина. И Бан Хрватске у том заносу јасно и каже: Споразумом 1939. нису задовољене тежње и аспирације хрватског народа." За овај хрватски национализам, који је све више растао, М. Трифуновић је сматрао да је у емиграцији прешао границе Старчевићевог национализма.[17]

Начелно се изјашњавајући за Југославију, радикали су је – ако би дошло до њене обнове, видели као федералну, при чему су рачунали на корекцију граница Бановине Хрватске. Њихово југословенско опредељење није било ношено јаком вером у могућност и разлоге постојања заједничке српскохрватске државе. Сматрајући да је права опција Хрвата била независна хрватска држава, као и да су покољи Срба превелики терет и тадашњим и будућим односима, били су ближи идеји стварања српске јединице у што ширим оквирима. Отуда и њихово разумевање кампање коју је против Југославије водио „Амерички Србобран", подржаван од стране Јована Дучића, владике Дионисија и Константина Фотића, југословенског посланика у Вашингтону.[18]

Према сећању проф. Сл. Јовановића, радикали су сматрали да најпре треба да бране српске националне интересе, угрожене од стране Хрвата. Захтевали су да се страдањима Срба дâ што шири публицитет, верујући уз то да Хрвати борбом против Срба у емиграцији не теже осигурању националне аутономије већ разбијању Југославије. Своју су жестину, међутим, углавном трошили на седницама владе, изван којих против Хрвата нису ништа предузимали. Понашали су се „тако као да само они схватају праве српске интересе, и као да су само они вољни да их до краја бране", због чега су им демократи пребацивали стару навику присвајања „монопола патриотизма" и довођења у сумњу националних осећања „свих оних који нису у њиховој странци".[19]

У погледима на будућност југословенске државе земљорадници су имали донекле сличне ставове. У влади и у емиграцији представљали су их Милан Гавриловић и Бранко Чубриловић. Први је сматран „Великосрбином", а други политичарем без правог компаса. Земљорадници су се, као и радикали, залагали за обезбеђивање српске јединице, верујући да Југославија фактички више не постоји и да државу треба поново стварати. По мишљењу М. Гавриловића, та је јединица морала – поред других

[17] *Записници...*, књ. III, док. 354, стр. 70–86; *Грађа...*, док. 224, стр. 438–451.

[18] Приликом расправе о Фотићевом питању, на чијем су смењивању Хрвати стално инсистирали, М. Трифуновић је наглашавао да би било „право чудо да тако велике мучне ствари, као што су односи Хрвата и Срба у Америци имају тако мале узроке као што је један Фотић, а односи су мучни били и пре него је Фотић дошао у Америку, јер кад је бомбардован Београд и хрватски листови то поздравили и писали да је Београд то заслужио, није ваљда и зато Фотић крив". *Грађа...*, док. 206, стр. 391.

[19] Сл. Јовановић, *н. д.*, 646–647.

крајева, обухватити целу Босну. И њему и Б. Чубриловићу била је блиска идеја уједињења са Бугарском, што је била једна од тачака земљорадничког програма, у том тренутку тешко остварљивог. Ако би Југославија била обновљена, и по њиховом уверењу то је требало извршити на федералној основи.[20]

У кругу српских министара највиши степен политичке доследности и убеђења испољили су Милан Грол и Божидар Марковић, прваци Демократске странке. Уверени у оправданост постојања југословенске државе, имали су снаге да идеју Југославије бране и у том времену у коме ниједном Србину није било лако да буде и Југословен. У одбрани југословенске идеје М. Грол је износио аргументе чија се озбиљност показала пола века доцније. Свестан неуспеха српске политике у Македонији, слабе бројчане премоћи Срба у Босни и Херцеговини и Војводини, хрватских претензија и непријатељског окружења, био је уверен да би изван Југославије биле угрожене ове периферне српске покрајине, одбрањиве једино ауторитетом и интегритетом Југославије. Нападан, посебно од стране радикала, да бранећи Југославију и не одустајући од преговарања са Хрватима, српским интересима претпоставља југословенске, па чак и да их издаје, наглашавао је: „Не примам да се моме гледишту, зато што српске народне задатке и начин да се ови остваре друкчије схватам, одриче да је и оно српско национално. За политичко опредељивање меродавни су ми, у садашњим приликама више но икад, не теоријски и сентиментални разлози југословенске државне мисли, него реални интереси српског народа. Вредност заједничке српско-хрватске државе мерим по вредности коју она представља за осигурање српства... У мени је дубока вера да би, у стихијним временима каква су и каква предстоје, свако ломљење и кидање постојећег југословенског државног оквира било за српски народ од судбоносних последица. Ако се дирне у међународне границе Југославије ма на којој страни, не прети ли опасност да ми Срби будемо угурани у положај да морамо бранити неповредимост граница свог националног домена, баш тамо где је то за наше народне интересе најосетљивије...?“[21]

„Како год би се звала једна држава“, веровао је М. Грол, „у коју би ушли Хрвати и Словенци пошто би испали из данашње државне заједнице са Србима, та ће држава бити нова Аустрија. И нико неће скупље

[20] Више: М. Грол, *н. д.*, 36, 78, 82, 110, 138, 143, 146, 149, 166, 175.

[21] Писмо упућено Сл. Јовановићу у марту 1943, објављено у: М. Грол, *н. д.*, 748. Обезбеђивање српских интереса у Југославији видео је и Б. Марковић. „Рођен у срцу Шумадије испод Рудника“, писао је, „од родитеља за чије се претке зна да су ту од Косова, као Србин српство, а као Шумадинац Шумадију и моје село волим више но ишта на свету. И баш зато и ја видим срећу и бољу будућност и српству и мојој Шумадији у Југославији“. Архив Југославије, з. Саве Косановића, 83–2–644.

платити њен васкрс од нас Срба."[22] Али, признавао је да ни Срби ни демократи нису више у расположењима и илузијама са којима је Југославија прављена. У питању није више била некаква сентименталност, већ реално схватање и брига о ономе што се могло остварити у постојећим унутарњим и светским околностима. Када не би било тако, није крио да би „од срца" био за то да се Срби ограниче искључиво на свој ужи национални програм и бригу сведу на Србију као „једноставну комбинацију", без компликација и вечних државно-правних парница. Тако су му говорила осећања, „одсуство многих илузија", па и „замор година" у којима је већ био. „Али на жалост", рекао је на седници владе, „то просто, једноставно решење, земља у коју бих ушао као у одело по мери кројено, спокојно, одморно и задовољно, после свих досадашњих патњи – показује се данас као нешто неостварљиво, као илузија већа но оне које сам у себи покопао..."[23] Демократи и он могли би да приме идеју Велике Србије, казао је Ц. В. Ренделу, када би видели да је изводљива и у форми и у садржини. Питао се, међутим, ко би је начинио, „с чиме, у ком облику, чијом помоћи?"[24]

М. Грол је наглашавао чињеницу да Југославија постоји и да је одбрана њене државне идеје основни владин мандат. О свему осталом, посебно о државном уређењу, могло се преговарати тек по повратку у земљу. Ослобођен свих илузија југословенства, надао се да Југославија може постојати и из још једног разлога. Као хуманиста, веровао је да ниједан народ не може колективно бити одговоран за злочине, па ни хрватски, иако је усташко семе тамо пало на плодно тло. Са Хрватима у емиграцији, нарочито са Јурајем Крњевићем, њиховим првим човеком, водио је дуге, мучне и узалудне разговоре, трудећи се да га убеди у неопходност да се Хрвати изјасне за Југославију, схвате да је то и најпречи хрватски интерес и осуде усташке страхоте на начин који ће Србе уверити да и њих боле српске ране. „Лондонски дневник" најбоље је сведочанство његових мучења и прегањања око ових питања. Питао се, не тако ретко, рачунају ли Хрвати и са другим могућностима, изван Југославије, саосећају ли уопште са патњама Срба, а у једном тренутку сумње у Мачекове људе у емиграцији и следеће: „На чему ће зидати Хрватску! Има ли што друкчије између њих и Павелића у великохрватовању – изван ових злочина? И не извршују ли ови њихов програм?"[25] Уочавао је одсуство моралне солидарности са Србима и уверења о везаности судбина, недостатак вере у неопходност постојања заједничке државе, коришћење Југославије као штита, стал-

[22] Мемоар од јануара и фебруара 1943, објављено у: М. Грол, *н. д.*, 738.

[23] Говор на седници од 6. X 1942. *Зайисници...*, књ. III, док 354, стр. 11–16; *Грађа...*, док. 219, стр. 417–428; М. Грол, *н. д.*, 203–205.

[24] *Исто*, 191.

[25] *Исто*, 37.

но постављање два супротна фронта – српског и хрватског... „Једним језиком говоримо, а не разумемо се“, написао је у свом дневнику.[26]

Неку врсту посебне групе у влади су чинили Јован Бањанин, као представник Југословенске националне странке, а Срђан Будисављевић и Сава Косановић као представници Самосталне демократске странке. Сва тројица били су Срби „пречани“ и убеђени Југословени. Ако се за демократе може рећи да су били велики верници југословенске идеје, поменути политичари могли би бити сматрани њеним заробљеницима. Покушавајући да праве спону између српских странака и Хрвата, много су више нагињали другима. Осуђивали су националне претераности и једних и других, али су са посебном пажњом, па и жестином, реаговали на оно што је долазило са српске стране. Мета њихове критике и сумње најчешће су били „Србобран“, К. Фотић, извештаји о покољима Срба, све неповољне информације о Хрватима... „Србијанци“ су им због тога, према сећању проф. Сл. Јовановића, „замерали да су у сузбијању српских претераности много ревноснији него у сузбијању хрватских“, те да у случају првих налазе отежавајуће, а у случају других олакшавајуће околности. Због истог разлога М. Трифуновић их је на једној седници владе назвао „хрватском авангардом“.[27]

Хрвати у избеглиштву у многоме су наставили политичку стратегију државне опструкције, наслеђену из предратног периода. Влатко Мачек је већ свој улазак у пучистичку владу условио проширењем хрватске аутономије; 7. априла предложио је да га у Министарском савету заступа Ј. Крњевић, а потом се вратио у Купинец. Приликом састављања прве владине изјаве у емиграцији, његов је заступник захтевао да уместо израза „наш народ“ буде написано „Срби, Хрвати и Словенци“.[28] У посебној Крњевићевој изјави, датој дописнику „NEW YORK TIMES-а“ на Средњем истоку, истицани су „хрватска лојалност према Југославији“ и увереност у победу демократских савезника.[29] На ових неколико момената Хрвати су и доцније инсистирали. У свим званичним изјавама и сусретима са страним дипломатама наглашавани су хрватска посебност у Југославији, прогањање Хрвата у режиму „великосрпске хегемоније“, њихово неверовање у силу, оданост начелима „сељачке демократије“, поверење у праведност демократских земаља, одрицање сваке везе са Павелићевом државом, одбијање одговорности за усташке злочине, гнушање хрватског народа над насиљем... Ово су биле темељне тачке Крњевићевог говора

[26] *Исто*, 58.

[27] Сл. Јовановић, *н. д.*, 645. Пишући о говору који је С. Косановић одржао у Детроиту „о насиљима и гробовима реакционарне Југославије“, М. Грол је додао како то изгледа „горе од свега што су Срби сада претрпели од Павелића“. М. Грол, *н. д.*, 119.

[28] *Грађа...*, док. 14, стр. 115.

[29] *Исто*, док. 20, стр. 129–130.

одржаног на лондонском радију 14. августа 1941.[30] и изјаве коју је истог дана саопштио А. Идну.[31]

Стварањем НДХ и покољима Срба стављени у незавидан положај, хрватски министри су истрајавали у представљању Хрвата као жртава српске превласти и српског режима, чије су се неправде према хрватском народу продужиле и у емиграцији. На седницама Министарског савета Ј. Крњевић се често жалио како, иако потпредседник владе, није довољно обавештен о њеном раду, приспелим извештајима из земље и другим документима. Честе су биле и жалбе на недовољну заступљеност Хрвата у посланствима и дипломатској служби уопште, међусавезничким бироима и организацијама. Вођен је дуг спор око хрватског захтева да Илија Јукић буде амбасадор у Лондону, а Рудолф Бићанић члан Комитета делегата за исхрану и обнову. Према схватањима српских министара, пак, Хрвати су имали довољно дипломатских места, а Р. Бићанић после своје књиге „Економска подлога хрватског питања" није уживао „кредит објективности".[32] Дискусија око Р. Бићанића, вицегувернера Народне банке, још је више заоштрена после објављивања његовог меморандума, насталог као одговор на меморандум Српске православне цркве упућен у августу 1941. генералу Данкелману, команданту немачких окупационих снага у Србији, о прогону Срба у НДХ.[33] Оспоравајући наводе Српске православне цркве, Р. Бићанић је изнео низ „искривљених" историјских чињеница и у свом меморандуму провукао идеју хрватске државности, као и сталне хрватске оптужбе против Срба. На српској страни огорчење су изазвали и његови доцнији меморандуми, достављани страним дипломатама, у којима се залагао за више различитих федерација, али не и за обнову југословенске државе. Према једном од његових мемоара, поднетом британском Министарству спољних послова, Хрвати су били спремни да са својом хрватском јединицом уђу у широку државну заједницу од Пољске до Грчке. У једној другој његовој изјави Хрвати су се бољој будућности надали у великој федералној, јужнословенској и сељачкој држави. У већини његових списа и јавних наступа није помињана Југославија, већ „слободна Хрватска" у њеном непрекинутом трајању све до 1918. године. Таква Хрватска, чије су границе ишле све до Дрине, била је део Средње Европе и могући део заједнице народа од Балтичког до Јадранског и Егејског мора. У таквој би комбинацији битну промену односа снага унела Пољска са својих 20 милиона католика. Истовремено, размишљано је и о уједињењу са Бугарском као четвртим чланом југо-

[30] *Службене новине Краљевине Југославије*, Лондон, бр. 2, 6. IX 1941; *Грађа*..., 18.

[31] К. Ст. Павловић, *Југословенско-британски односи 1939–1945, Хрватски политичари према британским изворима*, „Наша реч", бр. 288, 7–8; *Грађа*..., 19.

[32] М. Грол, *н. д.*, 38.

[33] *Грађа*..., док. 118, стр. 257–268.

словенске заједнице. Најмање на шта би Хрвати пристали биле су границе Бановине Хрватске.[34]

Р. Бићанић је био један од поверљивих људи Ј. Крњевића, преко којега је овај испитивао став савезника о различитим могућностима послератног уређења, тим пре што је део светске демократске јавности, уверен да је одбрана суверенитета малих држава била један од важнијих узрока рата, подржавао њихово уједињење у шире заједнице. Други човек поверења био је И. Шубашић, који је наступао са југословенских позиција и међу Хрватима у емиграцији словио за највећег Југословена, мада таквих није било. Вероватно у договору са Крњевићем, он је, незадовољан постављањем К. Фотића за амбасадора, објавио да прекида везе са југословенском владом, оптужујући је да не води југословенску политику. О тој одлуци и разлозима за њено доношење обавестио је и савезничке владе.[35]

Према сећању проф. Сл. Јовановића, Ј. Крњевић је сматрао да као потпредседник владе има право да буде упућен у све њене послове, али да је у исто време и заступник хрватског народа, о чијем деловању влада није морала ништа да зна.[36] Са другим Хрватима у емиграцији хрватско питање је постављао на међународни терен, задржавајући према Југославији резервисан став, очигледан у сваком потезу и свакој изјави. Оних неколико, од српске стране изнуђених осуда усташких злочина, дао је такође условљено, тоном и садржином који су Србе више озлоједили него умирили.

У емиграцији, хрватски министри су југословенску државу пред савезницима користили као средство ограђивања од режима НДХ, кушајући подељене српске министре да се први одрекну заједничке државе и тиме преузму одговорност за последице. У ставу према Србима, Југославија је била пут осигурања аутономности стечене 1939. године. И то, као и целокупна хрватска политичка тактика, уверавали су већину Срба да прави хрватски избор чини независна хрватска држава, а не југословенска заједница.

Углавном по страни од српско-хрватских сукоба, словеначка политичка група, на челу са Михом Креком и Францом Снојем, наизглед опредељена југословенски, бринула је првенствено о ономе што се тицало тадашњих и будућих егзистенцијалних словеначких проблема. У првом реду интересовали су је словеначка национална интеграција и територије насељене Словенцима које су после стварања југословенске државе остале изван њених граница. Словенци су једино преко Југославије могли да уједине све области насељене њиховим припадницима и у том су смислу југословенској влади и постављали захтеве. На седницама Министар-

[34] О меморандумима и пројектима Р. Бићанића више: М. Грол, *н. д.*, 68–69, 92, 103, 108–111.

[35] *Грађа...*, док. 233, стр. 471–472; *исто,* док. 244, стр. 492.

[36] Сл. Јовановић, *н. д.*, 636.

ског савета М. Крек је жалио што влада није већ у првој својој емигрантској изјави, датој у Јерусалиму, истакла да се бори за ослобођење свих националних крајева. По његовом мишљењу, требало је искористити и доцније „погодне" околности – популарност покрета Драже Михаиловића, страдања народа у окупираним и подељеним областима, која су изазвала саосећање светске јавности и сл. Југословенска спољна политика требало је да се бори против рестаурације Аустрије, а за припајање Југославији Трста, Истре, Горице, Корушке и других крајева настањених Словенцима. Образлажући захтев за добијање Трста, истицао је не словеначки већ југословенски интерес, мада је први био доминантан. „Мислим да смо свесни", казао је, „шта би значило за све нас, за читаву Југославију, ако добијемо тршћанску луку и све њено залеђе које се поклапа са југославенским територијем. Југославија би тиме имала у рукама све путеве Средње Европе до Средоземног мора. Трст не може бити конкуренција Солуну, а у Солуну ћемо ваљда и лако осигурати своје интересе. Али Солун тешко да би могао бити наш, Трст и Ријека могу и морали би бити. Тиме би Југославија постала најважнија сила Балкана и Средње Европе. Била би толика економска и саобраћајна снага, да би била збиља интересантна за све велике савезнике."[37]

Словенци су се плашили евентуалног компромиса Срба са Италијанима, са Југославијом рачунали као са табула расом и свој пристанак на заједничку државу условљавали претходним обезбеђењем словеначких националних интереса.

У избегличкој влади Краљевине Југославије националне и политичке поделе биле су дубоке и дуготрајне. Сукобљени по најбитнијим питањима прошлости, стварности и будућности, министри ни о једном важнијем проблему нису могли да расправљају без подозрења, сумњи, оптужби и неслагања. Компромитована априлским поразом и свиме што га је пратило, југословенска идеја била је у најтежем искушењу. У раду владе која је била позвана да брани државу на тој идеји створену, свест о једној заједници све више је бледела. Политика коју је влада водила најмање је била југословенска државна политика. После првих званичних прокламација у корист Југославије, у питању заједничке државе више није било слагања. Оно што је иза тога настало М. Грол је назвао „дефетизмом државне идеологије".

[37] Говор на седници Министарског савета 1. X 1942, *Записници...*, књ. III, док. 354, стр. 4–10; *Грађа...*, док. 215, стр. 405–410.

MIRA RADOJEVIĆ

THE GOVERNMENT IN EXILE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND THE IDEA OF THE YUGOSLAV STATE

Summary

When the government in exile of the Kingdom of Yugoslavia left the country in April 1941, it intended to represent the interests of the Yugoslav state and in this context the interests of the Serbian, Croatian and Slovenian peoples, in cooperation with the Allies and with the support of the international democratic public. Its mandate was understood in this way by the Allies, for whom it was the only legitimate representative and protector of constitutional and international legal continuity of the Kingdom. The first proclaimed documents have shown its intention to act accordingly. However, the course of events proved that the policy of the government in exile was least of all the Yugoslav state policy and that Serbian, Croatian and Slovenian ministers had great difficulty to agree on issues referring to the reality and future of the common state. Confronted politically and ethnically, they were burdened with old disputes, with the addition of new moments – the April collapse and suffering of Serbs in the Independent State of Croatia. The idea of the Yugoslav state was put to the most difficult test, while the government's actions in such circumstances were soon assessed as »defeatism of state ideology«.